

“NAVOIY” ROMANINING ARABCHA TARJIMASIDA PERSONAJLAR NUTQINING BERILISHI

 <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-197-203>

Filol.f.n. **Shavkat ARIPOV**
TDSHU dotsenti,
Toshkent, O‘zbekiston
Tel: 95-077-07-03;
e-mail: aripovsh@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oybekning “Navoiy” romanidagi personaj nutqining arabcha tarjimada berilishi masalasi, bunda mutarjim erishgan yutuqlar va duch kelingan ba’zi muammoli vaziyatlar xususida so‘z yuritiladi. Maqolada badiiy asarda personaj nutqi obrazning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qilishi alohida ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: badiiy tarjima, personaj nutqi, obrazning ichki dunyosi, monologik nutq, dialog.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос арабского перевода речи персонажа романа «Навои» Ойбека, достижения переводчика и некоторые возникшие проблемные ситуации. В статье подчеркивается, что речь персонажа в художественном произведении служит раскрытию внутреннего мира персонажа.

Ключевые слова: художественный перевод, речь персонажа, внутренний мир персонажа, монологическая речь, диалог.

Abstract: This article discusses the issue of the Arabic translation of the speech of the character of the novel "Navoi" Oybek, the achievements of the translator and some of the problematic situations that have arisen. The article emphasizes that the speech of the character in a work of art serves to reveal the inner world of the character.

Key words: literary translation, character's speech, character's inner world, monologue speech, dialogue.

Taniqli o‘zbek adibi Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybek qalamiga mansub, xalqimiz og‘ir urushni o‘z boshidan kechirayotgan yillarda yozilgan “Navoiy” romanida XV asrning ikkinchi yarmida yashagan xalqimizning turmush tarzi, urf-odatlarini, milliy o‘ziga xosliklari o‘z aksini topgan¹. Mazkur asar nashr etilgandan keyin dunyoning bir necha tillariga,

¹ Ойбек. Навоий . – Т.: “Ўздавнашр”, 1944.

jumladan arab tiliga ham tarjima qilinib nashr etilgan (1979 y)². Ushbu maqolada “Navoiy” romanidagi personaj nutqining arabcha tarjimada berilishi va tarjima jarayonida mutarjim erishgan yutuqlar va duch kelgan ba’zi muammoli vaziyatlar xususida muxtasar so‘z yuritiladi.

Personaj nutqi obrazning ichki dunyosini ochib berish, xarakterini individuallashtirishga, uning o‘ziga xos jihatlarini ajratib turuvchi xususiyatlarni ko‘rsatishga xizmat qiladi. Yozuvchining ijod qilish, yaratish uslubi va mahorati muayyan g‘oyaviy funksiyalar bilan bog‘liq ravishda yuzaga chiqadi. Personaj nutqi obraz xarakterini yoritish, personajning ruhiyati, hissiyotlari, o‘y-fikrlari, munosabatini namoyon qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asardagi har bir personaj o‘z nutqiga ega. Bunday nutq adabiy tildan farqlanadi, ular qiyin so‘zlarni ba’zan buzib talaffuz qiladilar – asl nusxada o‘z aksini topgan bunday so‘zlashuv uslubi tarjimada ham imkon qadar asliga xos berilishi kerak.

Personajlar nutqining barcha o‘ziga xos belgilari, psixologiyasi, dunyoqarashi, milliy o‘ziga xosligi uning nutqida, hatti-harakatida, ichki kechinmalarida, asardagi boshqa personajlar bilan munosabatida o‘z aksini topadi. Agar tarjimon personaj nutqi va portretini tarjimada asliyatga muvofiq bera olsa, muvafaqqiyat qozonadi. Tarjimon asarni tarjima qilishda ba’zi muammolarni yechadi. Shunga qaramay ayrim o‘rinlarda personajlar nutqida noaniqliklar uchrashi ham tabiiy.

Badiiy asarda personaj nutqi vujudga kelish, shakllanish va rivojlanish sirasida turli vazifalarni bajaradi. Personaj nutqining birinchi vazifasi – hayotning haqqoniy badiiy in’ikosini yaratishdir. Personaj nutqi yaratilayotganda mamlakat, jamiyat, xalq, uning ijtimoiy kelib chiqishi nazarda tutiladi. Personaj nutqining uchinchi muhim vazifasi – ijtimoiy hayot, inson va uning ruhiy olamini aks ettiribgina qolmay, tabiat va kishilar ruhiyatidagi go‘zllikni tasvirlash, o‘tmish va hozirgi davrdagi ibratli voqealarni aks ettirish orqali kitobxonga emotsional ta’sir o‘tkazish, zavq-shavq bag‘ishlash, ularni tarbiyalash ishiga o‘z hisasini qo‘shishdan iborat.

Tarjimon personaj nutqini barcha xususiyatlari, hatto gap ohanglarini ham hisobga olishi kerak. Shundagina kitobxon obraz haqida kengroq

² آبيك، نوائي رواية، دار التقدم، فرع طشقند 1979

tasavvurga ega bo‘ladi. Monologlar asarda o‘zgacha bir ruhiyat uyg‘otibgina qolmay, kitobxon asarni o‘qigan sayin yangi-yangi va teran mazmunli fikrlarga duch kelaveradi. Hattoki undagi oddiy bir personaj monologida ham olam-olam ma’no borligi ko‘rinib turadi.

Personaj nutqi deganda dastlab monologik nutq ustida to‘xtalish lozim. Bunday nutq asarda jozibadorlikni oshirib, personajning his-tuyg‘ularini ifoda etish, ularning qalbida kechayotgan quvonch yoki iztirobni ifodalashga xizmat qiladi. Oybekning “Navoiy” romani personajlar nutqi bobida boshqa asarlardan ajralib turadi: “*Kampir charxini yig‘ishtirib, bukchaygan holda keldi.*

– *Qaysi bekning odamisen, qaerga borasen?* – so‘radi qiziqib.

– *Men o‘z boshimga o‘zim hokim!* – *To‘nglik bilan javob berdi*

To‘g‘onbek. – Erkaklaring bormi? Qaerda?

– *Bundaylarni o‘z umrida ko‘p uchratgan kampir beparvo javob berdi...*”³

Parcha arab tiliga quyidagicha o‘girilgan: رفعت العجوز مغزلهما، و تقدمت من طوغان بيك مهنية الجذع كثيرا. وسألت باهتمام. في خدمة أي بيك أنت؟ والي اين ذاهب؟ أجاب طوغان بيك بفضافة: انا سيد نفسي. هل في عائلتكم رجل؟ وأين هو؟ أجابت العجوز بهدوء، وكانت قد التقت في حياتها بالكثيرين من الجفاة.⁴ Dialog tarjimasida asosiy mazmun bera olingan. Dialogning bayon shakli va mazmuni tarjimani o‘quvchi kitobxoniga tushunarli, ohangdor, obrazli nutq vositalari bera olingan, biroq asliyatdagi ajratib ko‘rsatilgan, o‘sha davrga xos, muallif uslubini aks ettiruvchi unsurlar tarjimasiga unchalik e’tibor berilmagan ko‘rinadi.

Personaj nutqi deganda asosiy e’tibor dialogik nutqqa qaratilmog‘i lozim. Endi Quyidagi dialogni tahlil etishga harakat qilamiz (personajlar nutqi bir-biriga chambarchas bog‘liq bo‘lgani bois parchani kengroq berishga to‘g‘ri keldi):

– *“Zakotchimisen? – so‘radi u.*

To‘g‘onbek boshi blan tasdiqladi. Kampirning oyoq-qo‘llari bo‘shashganday, sholchanning bir chekkasiga o‘tirib oldi.

– *Bolam, - dedi u yalingan tovush blan, - tangri martabangni ulug‘ qilsin, bizga rahmu-shafqat et. Zakotga bergulik hech nimamiz yo‘q.*

³ Ойбек. Навоий. – Т.: “Ўздавнашр”, 1944. – Б. 61.

⁴ أبيبيك، نوائي رواية، دار التقدم، فرع طشقند 1979

Bor-yo'g'imizni berib bo'lganmiz. O'laqolay, soliqlardan boshimiz chiqmay qoldi, hali "qo'sh puli", hali "Sohib jam", hali "mirob", hali "sarona"⁵ – sanay bersang odog'i yo'q...

To'g'onbek indamadi, dastro'moli blan keng, ser tuk ko'kragini yelpib, atrofga "chirt-chirt" tupuk otib o'tiradi-da, nihoyat, ho'mrayib kampirga qaradi.

–Sannama ko'p! Xudoy ayollarni so'zga yaratgan-da.

–Arzi-dodimni kimga aytayin, quloq sol, bolam! – muloyimlanib dedi kampir.

–Ko'p so'z eshakka yuk... Qozonni os. Mo'l qilib etni sol. "

Yuqoridagi parchada *bek, ubra, umoch* singari xos so'zlardan tashqari, *zakotchi, sarona* kabi eskirgan so'zlar, hatto hozirda qo'llanilmay qo'ygan *boqimsiz, qaramsiz* sifatlari, *sannamoq* fe'li ishlatilgan. Bundan tashqari, asar yozilgan XX asarning 40-yillariga xos bo'lgan *-men, -sen (odamisen, borasen)* kabi egalik qo'shimchalariga duch kelinadi (*harxil, allanechik, blan* kabi so'zlar esa XX asrning 40-50-yillarida xuddi shunday shaklda yozilgan). Ammo arab tarjimoni asarning bunday o'ziga xosliklariga qanchalik e'tibor qaratgan, bunday uslub xususiyatlarini o'z tarjimasida hisobga olganmi, buni nimada ko'rsa bo'ladi degan bir qator savollar tug'ilishi tabiiy. Bu savollarga javob berish uchun parchaning arabcha tarjimasiga e'tibor qaratamiz:

هل أنت جابي الاتاوات؟

أيد طوغان بيك قولها بهزة من رأسه.

فجلست العجوز علي حافة البساط و كأنما قد خارت قواها. و قالت بصزت واهن ضارع:

يا بني، أعلي الله من شأنك! اعمل لنا معروفاً و لطفاً وقل لنا بأي شئ ندفع الاتاوات. لقد

أعطينا كل ما كان لدينا. و لم نتخلص قط من الضرائب. اليوم ضريبة علي الدواجن، و بعد

ذلك علي الزرع، و غداً لقائد العسكر، و بعدها للميراب، ثم الضريبة علي النفوس..

ضرائب بلا نهاية...

صمت طوغان بيك مهوياً بالمنديل صدره العريد المشعر، باضفاً بصخب في جميع

الجهات. وأخيراً، صرخ بالعجوز بصوت جهم:

لا تثرثري عبثاً. الله خلق النساء للثرثرة.

قالت العجوز بصوت ضارع:

من نرجو، و لمن نشكو؟ أسمعني، يابني.

الكلام الكثير ثقيل حتي علي الحمار. علقي القدر علي النار، وضعي فيه مزيداً من اللحم.

⁵ XV asrdagi soliqlar.

Arabcha tarjimada biz yuqorida sanab oʻtgan eskirgan soʻzlar, muallif uslubining oʻziga xosliklarini koʻrsatuvchi shakllar, soʻzlarning imlosi tarjimada oʻz aksini topmagan. Shunga qaramay, tarjimon parchadagi, oʻzbek tilida mashhur, muallif tomonidan “*Koʻp soʻz eshakka yuk*” shaklida qoʻllangan maqolni (aslida “Koʻp gap eshakka yuk”) “Koʻp soʻzlar hatto eshakka ham ogʻir” maʼnosida oʻgʻirgan. Chunki, arab tilida maqolning aynan muqobili uchramasligi bois tarjimon uni soʻzma-soʻz oʻgʻirgan va maʼno toʻla aks etgan. Bundan tashqari, maqol oʻquvchiga tushunarli.

Gʻ.Salomov oʻzining “Tarjima nazariyasiga kirish” kitobida imo-ishoralar tarjimasi masalasiga toʻxtalar ekan Oybekning “Navoiy” romani ruscha tarjimasi xususida алоҳида soʻz yuritadi. Tarjimon imo-ishoralar “tili”ni, xususan, har bir xalqning oʻziga xos ishoralari, turqi, yuz-koʻz ifodalarini yaxshi bilishi lozimligi, yozma adabiyotda maʼnodor kulgi, yoʻtal, yuz-koʻz ifodasi, qoʻl harakatlari keng yoritilishi va tavsiflanishi, bularni tarjimada durust anglab, toʻgʻri talqin etish juda muhimligini uqtirib oʻtadi⁶. Masalan, “Navoiy” romanida yosh olimlar – Sultonmurod bilan Zayniddin shoirning Hirotda kelishini eshitarkanlar, bunga javoban: “*Istiqbollariga chiqmoq kerak, – oʻrnidan qoʻzgʻaldi Sultonmurod*”⁷. degan gaplari ruscha tarjimada “*Надо пойми его встретить, – проговорил Султанмурод, тут же вскочив с места*”⁸ shaklida berilganligini aytib, “Ehtimol, bu tarjimada, dafʼatan qaraganda, koʻzga yalt etib tashlanadigan qusur yoʻqdir, ammo unda obrazning xarakteri, ichki dunyosini qoʻpol ravishda siyqalashtiradigan nuqsonga yoʻl qoʻyilganki, tadqiqotchi Gulnora Gʻafurova oʻz kitobida buni oʻrinli qayd etgan⁹ – deb yozadi Gʻ.Salomov, – Badiiy tasvir vositasi sifatida *tashrif buyurmoq* bilan *kelmoq*, *istiqbolga chiqmoq* bilan *kutmoq* va hokazo garchi mohiyat eʼtibori bilan ayni bir harakatni ifodalasa-da, ammo ular anglatgan maʼno nozikligi tarafidan bir-biridan farqlanadi. Shunday ekan, hazrat Navoiyni qarshilash marosimi haqida, ruscha tarjimada koʻrilganiday, “Uni kutib olishga chiqish kerak, – dedi Sultonmurod, apiltapil oʻrnidan turib” deyilsa, bu, bir tomondan, hurmatsizlik, ikkinchi

⁶ Саломов Г. Таржима назариясига кириш. – Т.: “Ўқитувчи”, 1978. – Б. 63-65.

⁷ Ойбек. Танланган асарлар. III том. – Т.: “Ўздавнашр”, 1957.

⁸ Айбек. Сочинения, т. III. – Т., 1962.

⁹ Гафурова Г. Развитие перевода в Узбекистане. – Т.: “Фан”, 1973. – С. 84-85.

tomondan esa, Oybek tasviri ham talqiniga zid, uchinchidan, tarixiy koloritni buzish bo‘ladi. Chunki, garchi Sul-tonmurod yosh bo‘lsa-da vazmin, salobatli, muloyim va odobli yigit. Uning tomonidan, yuqoridagi ruscha tarjimada qayd etilganiday soxta xatti-harakatlar sodir bo‘lishi aql bovar qilmaydigan narsa.

Oybekning “Navoiy” romani dialoglarga boy. Ularda nafaqat ikki kishi orasidagi suhbat, kunlik oddiy so‘zlashuv (nutq) o‘z ifodasini topgan, balki dialoglar muallif izohlari, maqol, matal va iboralar bilan yo‘g‘rilgan. Buni quyidagi parchada ko‘rish mumkin:

“To‘g‘onbek olmani olib tamosha qildi. Keyin yassigina, beo‘xshov burniga yaqin tutib, iskadi va kulib Dildorga murojaat etdi: “Kel, hay suluv qiz! Sening nasibang, qo‘limdan ol. Ug‘onim¹⁰ seni ham qo‘limga shu olmaday uzib tushirsin!”

*Dildor, qiyo boqmasdan, o‘g‘urni tashlab, qayoqqadir qochib yo‘qoldi. ...Kampir unga qo‘rqa-pisa qaradi: “Achchig‘lanma, bek yigit, o‘zi uyatchang qiz, yana **boshi bog‘liq**... Men hozir qozon osib, shiringina taom qilib beramen. Qo‘shnilarda bo‘lsa, bir-ikki oyoq¹¹ bo‘za ham keltiramen” dedi-da kalavlanib o‘rnidan turdi.”*

Yuqoridagi parcha izchil o‘zaro izchil bog‘liq jummalardan iborat bo‘lgani bois uni parchalashning iloji yo‘q. Parcha mashhur o‘zbekcha “Tuya ko‘rdingmi – yo‘q” iborasi bilan boshlanadi. Kampirga berilgan sifatlar (suyak yelkalar, g‘am, tashvish cho‘kkan chuqur, xira ko‘zlar) va To‘g‘onbekka berilgan sifatlar (yassigina, beo‘xshov burni) nafaqat personajlarning jismoniy, balki ularning ijtimoiy holatlarini ham ko‘rsatib turibdi. Bundan tashqari, parchada “iskadi”, ug‘on, o‘g‘ur, blan, dakkam-dukkam miyiq, beramen, oyoq, kalavlanib singari eskirgan shakllar, jo‘ji-bo‘ji tuxumidan tarqalgan, **boshi bog‘liq** (“unashtirilgan” ma’nosida) iboralariga ham duch kelamiz. Parchaning arabcha tarjimasi quyidagicha amalga oshirilgan:

“فالتقطها طوغان بيك وقربها من أنفه المفلطح الدميم، وشمها، وقدمها لديلدار ضاحكًا.
اقتربي مني، يا جميلة! وخذي سعادتك من يدي. عسي الله أن يعطيك لي، كهذه التفاحة.
أوقفت ديلدار الدق دون أن ترفع بصرها، وهربت. نظرت العجوز اليه مذعورة.

¹⁰ Ug‘on - tangri.

¹¹ Oyoq – kosa.

لا تغضب، يا بيبك. فهي فتاة خجول، كما أنها مخطوبة. سأعلق القدر فوق النار الآن، وأطبخ طبخة لذيذة. وإذا وجدت لدي الجيران «بوزه» جلبت قدحًا أو قدسين منها. قالت العجوز ذلك، وابتعدت تعرج.”

Parcha tarjimasida umumiy mazmun bera olingan deyish mumkin. Biroq, sinchiklab qaralsa tarjima nuqsonlardan xoli emas. Jumladan, parchaning boshida keltirilgan *Tuya ko‘rdingmi – yo‘q!* iborasi tarjimada tushirib qoldirilgan. To‘g‘onbekning “*zaharxanda*”si ham oddiygina qilib “*kuldi*” deya berilgan. Shuningdek, tarjimon muhim sifatlarni ham tushirib qoldirgan.

Umuman olganda, personajlar nutqidagi jonli nutq elementlarini muvaffaqiyatli o‘g‘irish uchun rasmiy lug‘atlarga emas, xalq tiliga tayanish kerak. Negaki, “...jonli tilga oid so‘zlar ko‘pincha lug‘atlarda qayd qilinmaydi, bo‘lganlari ham aksari hollarda muayyan kontekst ruhiga mos kelavermasligi mumkin. Shu sababli tarjimaning asl nusxaga nechog‘lik yaqin bo‘lishi tarjimon mahoratiga, xalq tilini qay darajada egallaganiga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘ladi”¹².

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Айбек. Сочинения, т. III. – Т., 1962.
2. Гафурова Г. Развитие перевода в Узбекистане. – Т.: “Фан”, 1973. – С. 84-85.
3. Ойбек. Танланган асарлар. III том. – Т.: “Ўздавнашр”, 1957.
4. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Т.: “Ўқитувчи”, 1978.
5. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. – Т.: “ToshDSHI”, 2016.
6. Ойбек. Навоий. Таҳрир ҳайъати: Б.Алимов ва б. – Т.: “Шарқ”, 2004.
7. Ойбек. Навоий . – Т.: “Ўздавнашр”, 1944.
8. Айيبك، نوائي رواية، دار التقدّم، فرع طشقند 1979
9. Эгамова Я. Таржимада персонажлар нутқидаги жонли тил элементларини акс эттириш масаласи. – Т., 1997. – Б. 34.
10. Akhmedova, D. R. (2021). Functional and stylistic features of nouns in persian newspaper texts. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 231-240.

¹² Эгамова Я. Таржимада персонажлар нутқидаги жонли тил элементларини акс эттириш масаласи. – Т., 1997. – Б. 34.